

FELIRATOS FALVÉDŐK HARSÁNYBAN

CSEH FRUZZSINA

A feliratos falvédők születése a 19. századra nyúlik vissza. Bár a 20. századi néprajzi kutatások – melyek a lakáskultúrával, tárgyi és díszítőművészettel is foglalkoztak – során többször feltűntek a falvédők (mint egy tárgyi rendszer részei), a néprajz képviselői sokáig nem vagy csak alig foglalkoztak ezek jelentőségével. A szakirodalom az első, kifejezetten a feliratos falvédők múltját összegző műként Eva Stille munkáját jelöli meg (Traute Heim Glück allein. Gestickte Sprüche für Haus und Küche. Frankfurt, 1979.).¹ Ezután az 1980-as évektől számos mű jelenik meg Magyarországon is ebben a témában.

A falvédő elterjedésének útját három dimenzióban figyelhetjük meg. Egyrészt nyomom követhetjük az átvételt egy valódi térben: Németországból átvették a magyarországi úrhölgyek a képeslapok és színes magazinok közvetítésével, s miután itt is tért hódított, az Amerikába emigrálók is magukkal vitték a falvédők készítésének szokását (erre is találtam példát a kutatásom során). Másrészt a „társadalmi térben” is végigkísérhető e jelenség sorsa: a felsőbb rétegeknél a feliratok tükrözték a műveltséget, a közép-polgársághoz lekerülve falikép, egyfajta dísz lett, s innen vitte magával a falvédő a polgári életszemléletet és értékrendszert a munkásréteg és parasztság otthonaiba. A harmadik teret maguk a házak, konyhák majd szobák jelentik, ahol használták ezeket a tárgyakat, illetve azok a képek, dísztányérok és eszközök, melyek között a falon elhelyezték őket.

Eva Stille, német néprajzkutató szerint a 19–20. századi feliratos falvédők ősei előbb az úri-polgári otthonokban jelentek meg. K. Csilléry Klára megemlíti Jakob Falke nevét, aki megkísérelte az általa vélt helyes irányba terelni a művészietlen női kézimunkákat a historizmus korának neves művészettörténészeként. A kor divatújságjai és kötetei segítségével az uralkodó osztály lakásaiból hamarosan száműzték a feliratos vászonhímzéseket. Elterjedt viszont az 1870-es évektől a vászonnemű piros-kék díszítése, és folyóiratok, díszkönyvek, iskolai oktatás és üzemi előállítás segítségével divat lett a kispolgárság asszonyainál. Falvédőként – új szerepben kezdték el alkalmazni ezeket a takaréktűzhelyek használatával modernizálódó konyhában. Ezen régi darabok feladata az volt, hogy az ekkor használt zárt tüzelésű tűzhelyek miatt lerakódott szennyeződéstől megvédjék a fehérre meszelt, illetve festett falú konyhákat, hangsúlyozzák annak rendjét, tisztaságát. A textilek lassan elvesztették védőfunkciójukat, s egyre inkább varrott képekként váltak az otthon díszévé. A 20. század elején pedig megjelentek a hozzájuk kapcsolódó vonalas jellegű vászonhímzések, konyhagarnitúrák: terítők kredencre, asztalra és szenesládára, valamint konyhaszekerénypolcok szélére tűzhető hímzett csíkok. Az olcsó, könnyen tisztán tartható falvédők a legszegényebb otthonokba is eljutottak. Megjelentek a magyar háztartási és divatújságokban, a magyarországi dámáknál, majd a kevésbé tehető polgároknál, munkás családoknál és parasztházakban. Faliképként értékelték

¹ K. Csilléry K., 1987. 12.

öket. A század eleji falusi konyhák színes nyomású papírfalvédői és egész éves naptárlapjai (melyek ugyanazt a szerepet töltötték be, mint az előbbiek) hamarabb és gyorsabban elterjedtek, mint a hímezett falvédők, olcsó és jó ajándékok voltak.² Az 1960-as években a még giccsesebb, tarka nyomású vászon falvédők kiszorították a korábbiakat.³

Ezen varrott képek funkciója tehát a fal védelme és díszítése volt. Szobai képként főleg a vallási témájúakat választották, melyek a főfalra kerültek, illetve a szent és profán témájúak egyaránt előfordultak a szent sarokban. A falvédők elfoglalták az egyéb dísztárgyak már korábban kialakult kompozíciója alatti falsávot. Am ez nem jellemző mindenhol, a parasztházak konyhájában ugyanis nincs ilyen hagyományos elrendezés a falvédőkre vonatkozóan, megjelennek az egyedi ötletek és a sávokba csoportosítás is. Sőt, elhelyezhették az igényes hímezések mellett is a nyomott vagy szárítottal kivarrott falvédőket.

Az életmód modernizálódásával és a lakások átalakulásával a falvédők fokozatosan eltűntek, mert az 1950–60-as évek kicsempézett és gáztűzhellyel ellátott konyháiban már nincs szükség arra, hogy megvédjék a falat a szennyeződésektől. Ezért a falvédők helyére porcelán és műanyag úti emlékek, esetleg hímezett faliképek kerültek. Ahol idősebbek vezetik a háztartást, még megtalálható egy-két régi falvédő, de ezek kiszorultak a tornácra, vagy porfogónak a varrógépre, szennyesláda tetejére. Néhányan még őrzik őket a szekrényben.⁴

A falvédők divatja kezdetben a kispolgárosodó réteg körében terjedt el, melyre jellemző, hogy a parasztságból még nem szakadt ki, de a városi polgárságba még nem integrálódott. E rétegek értékei és eszményei táruznak elének a falvédők képein és szövegein. Sinkó Katalin szerint a kép és szöveg viszonya szempontjából négy típust lehet felállítani: 1. a kép és szöveg egymásra utal, 2. ezek nincsenek kapcsolatban egymással, 3. a szöveg alárendelt szerepű a képhez viszonyítva, 4. a kép az alárendelt.⁵ A szöveges hímezések forrása az egyházi hímezés, kendő, a széldísz, oltár- és szószékdísz, melyek bibliai szövegrészletek vagy életszentenciák. A szentenciázó hangvétel megfelel a falvédő eredeti funkciójának: biztosságot sugalló, közhelyszerű életnormákat adni a paraszti élet kötöttségeiből kiszakadt, értékszemléletében elbizonytalanodott családnak. Aztán megjelennek a világi témájú szövegek és képek is: operett- vagy slágerészletek stb. Ezeknél már megszűnik a kép és a szöveg kapcsolata: azonos szöveghez változó kép, illetve azonos képhez változó szöveg társulhat. A világi szövegek általában egyszerű kijelentő vagy érzelmekkel teli felkiáltó mondatok. Bemutatják ezek a falvédők az aszszony és a férfi dolgát a családban, súlyos sorsfordulókat, a kisvárosi társadalom elvárásainak megfelelő viselkedést. Térkitöltő motívumok az indák, virágok, ágak. A régi falvédőkben tükröződik a régi élet kötöttségeitől való szabadulás óhaja és a jobb, polgárosultabb életmód utáni vágy. Jellemző a személyes hangvétel, de valami köztudotról, közismertről szólnak. A falvédőket egyébként gyakran az iskoláskorú lányok készítették el, a már előrajzoltan vásárolt illetve az általuk átütött darabokon megtanulhattak varrni. A vallásos ábrázolások közül sok kompozíció reneszánsz eredetű, melyet a romantikus festészet fogalmazott újra, és ebben a formában popularizálódtak. Céljuk a közérthetőség és a köztetszetőség. A második világháború után az előrajz helyett képszerű, nyomtatott, „konyhakész” falvédők is megjelennek.

² K. Csilléry K., 1987. 12–19.

³ A feliratos falvédők definícióját l. még: K. Csilléry K., 1979. 43–45., 1987. 22.

⁴ Hankiss E., 1987. 64.

⁵ Sinkó K., 1987. 25.

Magyarországon a 20. század első felében a Németországból átvett falvédő-kultúra széles rétegekben elterjedt. Erre a kultúrára nem a család-, hanem az asszonyközpontúság jellemző, s fellendülése a női öntudatosság egyik első, széles körű társadalmi megnyilvánulása volt. Hankiss Elemér szerint általában a falvédők nem ábrázolnak családi kört, a nők elszakadnak a hagyományos családképzéstől. Új, egy-két gyerekes polgári család modellje jelenik meg. A konyha a női öntudat megjelenítője, az asszonyok kecsesek, takarosak vagy melankolikusak, törekenyek és átszellemültek, tehát idealizált ellenpólusai a szegény családok robotoló háziasszonyainak. Egyes falvédőkön megjelennek a fiatal párok, a szerelmi költészet témái, motívumai. A falvédők tehát egy új életforma keresésének a szimbólumai (ezt mutatja az öltözetek és hajviseletek ábrázolása is, melyek már polgári divatot tükröznek).⁶

Szmadám György – és mások is – a falvédőket esztétikai funkciójuk szempontjából a folklorisztikus művészet és az autonóm vagy hivatásos művészetek közötti újkorú fejlemény, a giccs kategóriájába sorolják. A giccs lényege a hazugság, mely megmutatkozik a tartalom és a forma kapcsolatában, illetve a mű valóságához való viszonyában is.⁷ De a kutatás és elemzés során – ahogyan Bodrogi Tibor is megfogalmazta⁸ – figyelemmel kell lenni az alkotó és a befogadó értékelésére, arra a tartalomra, ami kifejezésre jut a falvédők által. A falvédők egy vágyvilágot ábrázolnak, sokat mondanak a készítő értékrendjéről. Verebélyi Kincső úgy gondolja, hogy fontos feladat lenne a kutatások során pontosan elhatárolni a népművészetet (parasztművészetet) és a helyébe lépő művészi tevékenységet.⁹ Kérdés, hogy valóban létezik-e éles határ ezek között vagy esetleg érdemes lenne átmenetet keresni.¹⁰

A falvédőknek kép és téma szerint többféle felosztása is lehetséges, Kriston Vizi József a következő módon osztályozta a nagyrédei darabokat: vallásos szentenciák; hétköznapi normatívák, konyhai aranymondások; nóta- és műdal-illusztrációk, zsánerképek.¹¹ Vizsgálatomban ezt a csoportosítást követtem a tipizálásakor.

Kutatásomat 2002. február 4-től február 20-ig végeztem Harsányban. Összegyűjtöttem a falvédők adatait: hogyan és ki készítette, milyen tárgyi környezetben helyezték el, mi volt a funkciójuk. Feladatomban tartottam, hogy megkérdezzem az adatközlőket arról is, az ő szemükben milyen esztétikai értékkel bírnak a falvédők, mi alapján választottak/választanak ki egy-egy darabot. Különbséget lehet-e tenni életkor, vallás vagy bármilyen egyéni tényező szerint a falvédők kiválasztásában és használatában? Valamint mi volt a falvédők jelentősége régen, és hogyan alakult át ez a szerep mára, a használatuk után. A kutatáshoz kérdőíveket használtam, az interjúk során felmerülő esetleges további kérdéseket, illetve válaszokat pedig a kérdőívek végén jegyzetelés formájában rögzítettem. Emellett minden falvédőről készítettem legalább 1 db színes fényképet.¹²

Az összegyűjtött anyag rendszerezése során szerettem volna fölteni, hogy készítők és használók hogyan értékelik saját falvédőiket, és mi a falvédők szerepe az ő életükben. Annál is inkább fontosnak tartom a tulajdonosok szerepét az elemzésben, mert

⁶ Hankiss E., 1987. 67–71.

⁷ Szmadám Gy., 1980. 44–46.

⁸ Bodrogi T., 1987. 10.

⁹ Verebélyi K., 1980. 62.

¹⁰ A feliratos falvédők értelmezéséhez a 20. századi népművészetet csak annyiban érintem, amennyire itt szükséges. A társadalom és népművészet változásának leírását l. Hofer T. és Fél E., 1975. 34–59.

¹¹ Kriston Vizi J., 1987. 58–63.

¹² Harsány 1902-ben lett nagyközség, ma reformátusok és római katolikusok egyaránt élnek itt. Egy 1996-os adat szerint a falu lakossága 2175 fő.

az egyes adatközlőknek eltér a véleményük a falvédők jelentőségéről. Ennek több oka lehet: a készítőhöz fűződő viszony, a tárgyhoz kapcsolódó emlékek stb. Az elemzés során szem előtt tartom, hogy megpróbáljam a hasonló vonásokat – melyek egy azonos kultúrán belüli kis közösségekben kell, hogy legyenek – megtalálni a falvédők használatának módjában és a hozzájuk fűződő viszonyokban. Ez a módszer egy több száz darabos gyűjtemény esetében talán nem vezetne használható eredményre. De úgy gondolom, hogy egy kis darabszámú anyag a személyekhez kötött csoportosítás után is áttekinthető marad. Ebben az esetben tehát lehetőség nyílik a falvédők tárgyi környezetének és a használat módjának alapos elemzésére, s ezek mellett érdemes még egy szempontot figyelembe venni: alkalmam nyílt arról kérdezni a harsányiakat, mi lesz a falvédők sorsa, ha lekerülnek a falról, mi ma a funkciójuk a régi daraboknak. Az interjúk során sok adatközlő fontosnak tartotta, hogy a falvédőkkel együtt elővegyen más hímzett, varrott tárgyakat is (surcokat, terítőket), melyeket az előbbiekkal együtt, egy szekrényben tárolt és egyformán mutatott be. Ezek a tulajdonosok tehát a falvédőket ugyanolyan nagy becsben tartják, mint a többi varrott holmit. De ennek az ellentétjére is találtam példát, mikor a falvédőt már kidobták, de a régi terítők, surcok megmaradtak. Ez a jelenség tehát segíthet megérteni a falvédők eltérő szerepét és jelentőségét az egyes emberek életében és mégis egy kultúrán belül, ezért szintén figyelembe veszem az értelmezés során. Az itt leírt elemekből szeretnék tehát összeállítani egy egész képet a feliratos falvédők használatáról Harsányban. Ez a kép bizonyos mértékig nyilván egységes, de figyelembe kell venni az apróbb részleteket is, mert gyakran ezekben rejlik egy jelenség megértésének a kulcsa. Itt a kutatásom során megfigyelt – a falvédőkre vonatkozó – négy legjellemzőbb használatmódot mutatom be.

Pók Istvánné Balázs Ilonának két színes, varrott falvédője van, melyeken egy-egy fiatal pár látható, köröttük virágokkal. Neki mindig inkább a színes falvédők tetszettek. Csak az egyik képen van felirat: „*Ne hagyd el azt ki téged szívből imád*”. A mintákat kb. az 1930–40-es években más falvédőkről dörzsölte át alumíniumkanállal és varrta ki. Megnézte tehát a más házában kitett falvédőket, „Ha tetszett, átdörzsöltük megszírozott kanállal, aztán átrajzoltuk és varrtuk. A legtöbbet így csináltuk, levettük.” Az édesanyjától tanult meg varrni. A falvédők a konyhát díszítették, mára kikerültek a nyári konyha falára. Nem teszi el őket a szekrénybe, nem őrzi meg, „Elkopik, azt elhajítjuk”. A régi darabokat kidobja, vagy eltépi rongynak.¹³ Pók Istvánné megmutatott még egy-két általa kivarrt terítőt, ezeket nagyobb becsben tartja, mert ha nem is használja őket, nem dobja ki, hátha még később előveszi.

Barna Jolán két darab falvédőt mutatott, ezeket előrajzolva vették a miskolci piacon, és a lánya varrta ki őket, aki az édesanyjától tanult meg varrni: „Az enyémekek elvitték a muszkák”. Jolán néni sajnos nem emlékszik, hogy mikor készültek ezek a képek. Mindkettő kint van a falon. Az egyik falvédő késsel varrott, vallásos témájú, két angyalt ábrázol, a következő felirattal: „*Házi Áldás / Hol Hit, ott Szeretet / Hol szeretet, ott Béke / Hol Béke / ott Áldás / Hol Áldás / ott Isten / Hol Isten, ott szükség nincsen*” (12. darab, 1. kép). Ez a falvédő a konyha falán van, fölé van akasztva egy feszület, egy nagyobb és két kisebb szentkép szimmetrikus elrendezésben. Szervesen beilleszkedik tehát ebbe a valláshoz és hithez kötődő tárgyegyüttesbe. Hogy a másik falvédő mikor készült, arra Barna Jolán szintén nem emlékszik, de ez az előbbinél fiatalabbnak tűnik. Tarka felirat (slágerrészlet), körben rózsákkal, az egészet egy keresztiszemes öltésekkel varrott inda keretezi: „*Valaki kell nekem is, / aki csak az enyém. / Aki társ / egy hosszú életen*

¹³ Mindkét darab saját gyűjtésem a HOM-nak.

át" (13. darab 2. kép). Ez a falvédő a kiskonyhát díszíti, ahol az idős néni sokat tartózkodik. Ők a mintákat régen nem ütötték át másérol, hanem megvették Miskolcon előrajzolva, de figyelték, hogy más hogy varrja ki a képeket: „Néztem a többiét, úgy csináltam én is meg.” Azt, hogy a falvédők meddig lesznek a falon, mi lesz a sorsuk, Jolán néni nem tudta megmondani.

1. kép

Özv. Csorba Istvánné Varai Piroska három falvédőt mutatott, egy késsel és két lilával varrottat. A késsel varrottan két madár ül egy ágon, felirata: „*Mint a madár az ágon / oly boldog légy a világon!*” (14. darab, 3. kép). 52 éve vette ezt Piroska néni a miskolci piacon, ő maga is varrta ki. Idősebb korára már inkább a vallásos témájú minták tetszettek, ezt mutatja a két, tíz éve kivarrt lila falvédő. Az egyik ugyanaz a feliratú és mintájú házi áldás, mint Barna Jolán konyhájában, a másik két angyalt ábrázol a következő felirattal: „*Minden / szükségedben bizzál Istenben!*” Ezeket szintén a miskolci piacon vette előrajzolva. A három falvédő a konyhát díszítette, és egy öt évvel ezelőtti festéskor (hengereléskor) kerültek a szekrénybe, most nincs a helyükön semmi. Piroska néninek most is tetszik egy falvédő, amit valakinél látott, tervezi, hogy átüti és kivarrja. Egy konyhában lehetett több különböző színű falvédő is, de ezeket nem egymás mellé tették, hanem szétszórtan. Gyakran tettek köréjük tányérok. Az asszonyok, lányok megnézték régen egymásnál, hogy szépen van-e kivarrva a falvédő, s ha nem, annak megmondták a szemébe, hogy javítsa ki. Fontos volt, hogy szépen legyen kivarrva, és illjen hozzá a cérna. Olyan is volt, hogy valaki saját maga talált ki mintát, de ez inkább a kitöltő motívumokra igaz: virágokat, madarakat rajzoltak. Piroska néni szerint a falvédő

divatja változott. Az egyszínűek voltak az elsők, és csak később jelentek meg a színesek. Kb. öt éve kezdtek ezek eltűnni.

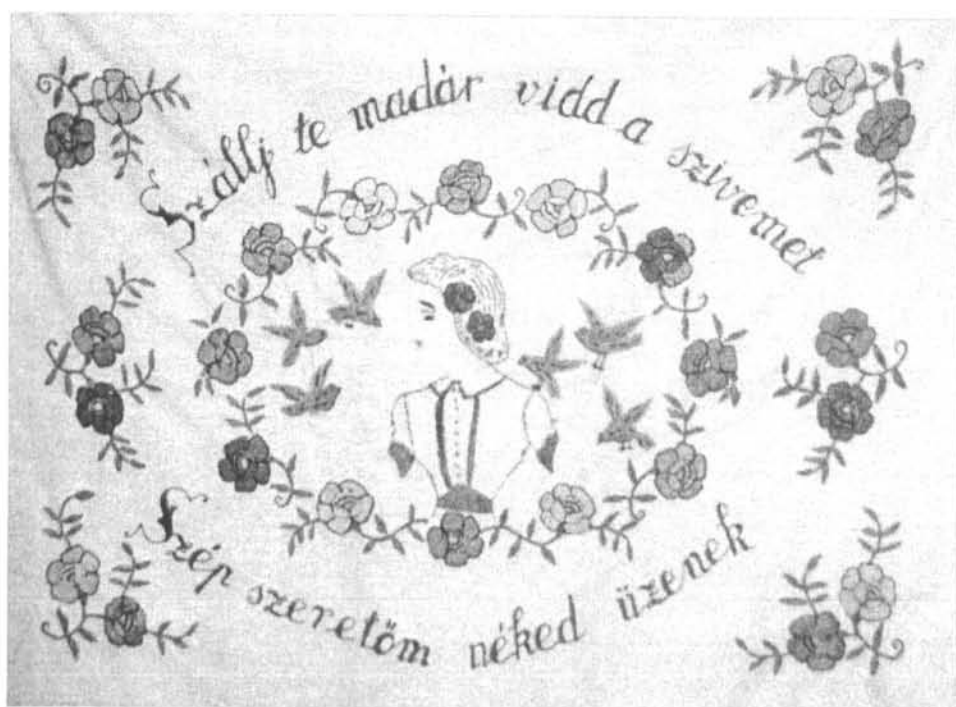

2. kép

3. kép

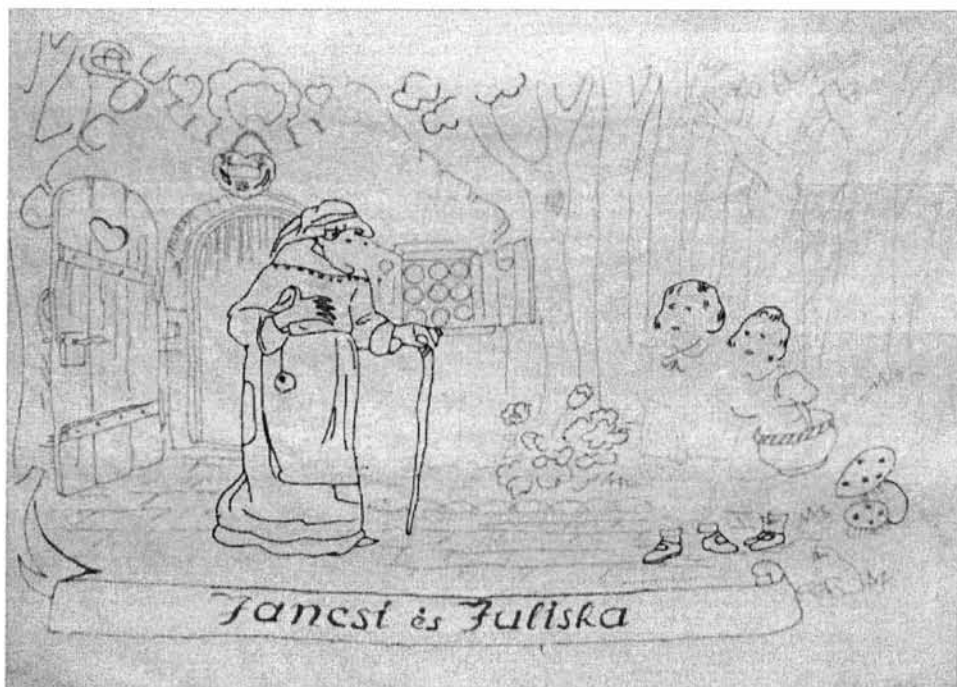
Kalossai Lajosné Baráth Anna szintén használja még három fálvédőjét, a konyhát díszítik. Mindhármát kb. ötven éve vette Miskolcon, és a lánya varrta ki őket többszínűre:

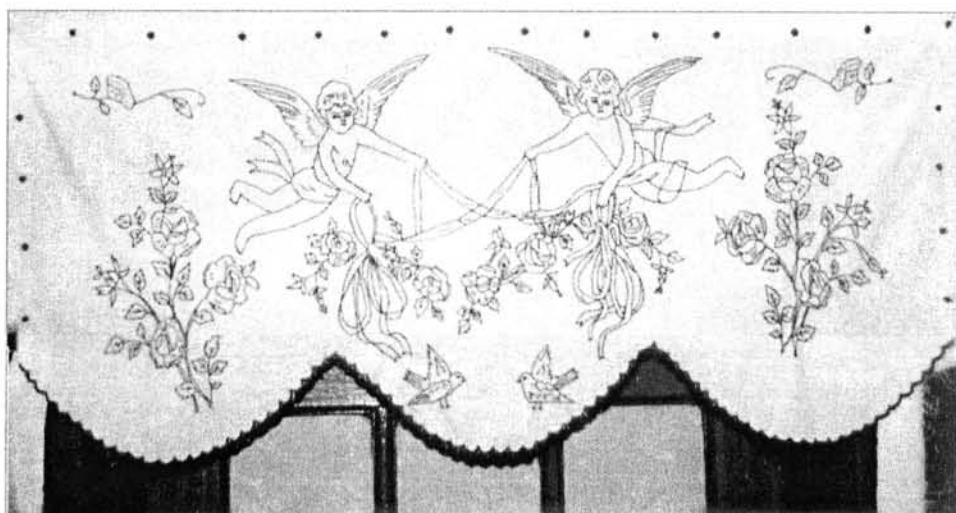
4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

„A lányom összerakta így a színeket.” Ő egy falubeli asszonytól tanult varrni. Az egyik fiatal lány van virágokkal és madarakkal: „*Szállj te madár vidd a szívemet / Szép szeretőm néked üzenek*” (36. darab, 4. kép), a másik egy fiatal párt ábrázol: „*Ne hagyd el soha azt, ki téged szívből imád, / Lásd be, hogy néked is van számtalan kis hibád.*” E körül ki vannak akasztva a falra a különböző konyhai eszközök (37–38. darab,

5. kép). A harmadik falvédő egy mesejelenetet ábrázol: „*Jancsi és Juliska*” (39. darab, 6. kép). A falvédőkkel együtt több kiegészítő is díszíti a konyhát, melyek az előzőekkel azonos stílusban és azonos típusú öltéssel készültek: ajtó fölé való (40. darab, 7. kép), sikáló-¹⁴ és kefetartó. Kalossai Lajosné nem tudja még, hogy mi lesz évek múlva a falvédők sorsa.

A Harsányban talált feliratos falvédők témájuk szerint vallásosak (10 db), vers-, sláger- vagy nótarészletek, zsánerképek (10 db), illetve hétköznapi normatívák és konyhai aranymondások (13 db). Nem lehet tehát kiemelni egy uralkodó témát sem, nagyjából egyenlő mennyiségben fordulnak elő. Ezen belül előfordul, hogy egy-egy háztartásban csak profán képek vannak, pl. Kalossai Lajosnénál, vagy ezek keverednek vallásos témájúakkal, pl. Barna Jolánnál. Arról, hogy egyes emberek miért egy bizonyos mintát választottak, minden esetben az egyéni ízlés döntött. Vallási hovatarozás szerint nem találtam különbséget sem a mintaválasztásban, sem a feliratokban. A katolikusoknál és a reformátusoknál egyaránt megjelenik a Jézus szíve-ábrázolás, Mária a kis Jézussal és az angyalok, valamint ugyanazok a házi áldások és imák olvashatók az eltérő vallásúak falvédőin. Ezt mutatják a katolikus Barna Jolán és a református Csorba Istvánné vallásos témájú falvédői, melyeken ugyanaz a házi áldás és ábrázolás szerepel. Mintaválasztásban esetleg életkor szerint lehetett korábban különbséget tenni (a fiatalabbak egyes helyeken jobban szerették a slágerrészleteket, míg az idősebbek a házi áldásokat, imádságokat részesítették előnyben), de ez sem mindenhol volt jellemző. Ma ez a szempont már nem él, mert a tulajdonosok – ha használják a falvédőket – témájuktól függetlenül teszik ki azokat a falra, mert emlékként tekintenek rájuk; vagy egyáltalán nem rakják ki ezeket a képeket. Készítéskor a motívumokat egymás falvédőjéről ütötték át, vagy Miskolcon vették meg átütve, egyéni ötletek csak a színek és a kitöltő motívumok (általában virágok, levelek, madarak) esetében jelentkezhetnek (4–5. kép). A falvédőket kezdetben egy színnel varrták ki: kézzel vagy pirossal, esetleg lilával. Harsányban kb. a '40–50-es évektől ragadható meg a színesedés időszaka. Ez viszont egy hosszabb folyamat eredménye, ugyanúgy, ahogy a minták terjedése is. Kezdetben az átütött darabokat csak a jómódúak tudták megvásárolni Miskolcon, tőlük üthették át mások a mintákat. Az újabb színeket és motívumokat is Miskolcon, a boltban és a piacon látták meg először, ezeket vitték haza. A falvédők jóval egyszerűbb technikával készültek, mint a többi varrott holmi: szár- és lapos öltéssel, néhány darabon megjelent a keresztes öltéstípus is (2–3. kép).

A falvédőket elsősorban a lányok készítették, ezeken tanulhattak meg varrni. Őket édesanyjuk, nőrokonuk vagy a tanítóné tanította kézimunkázni. A falvédők leggyakrabban a konyhát díszítették (csak egy helyen, Kiss Lajosnénál láttam a szobában is; 29–33. darab), általában felettük helyezték el a dísztányérokat, a stelázsikon csfokokat, s a konyha különböző részein a fésű-, kefe- és sikálótartókat. A 6. képen megfigyelhető, hogyan olvad be a falvédő és a sikálótartó (balra) a falon a konyhai használati eszközök (reszelő, habverő, fedők, kefe, stb.) rendszerébe. A kiegészítő hímzett textileket néhány évvel a falvédők megjelenése után kezdték el készíteni, színben és a minta jellegében törekedtek az összhang megtartására. Majd a falvédőkkel együtt a kiegészítőket is végleg levették a legtöbb háztartásban, s csak ott maradtak kint, ahol még a varrott képek is a konyha díszei. Harsányban egy konyhában általában vagy csak egyforma színű képeket tettek ki, vagy ha különbözőeket, azokat távolabb helyezték el egymástól. Előfordult az is, hogy csak többszínű képeket használtak a falon (pl. Pók Istvánné). Egyedül Barna Jolánnál

¹⁴ Sikáló = a tészta gyúrására használt sodrófa.

„épült be” a vallásos témájú falvédő a többi szentkép és feszület egységébe (13. darab). S bár ez a helyiség eredetileg konyhaként funkcionálna, valójában nem használják, s így kitétték azokat a képeket, amiket a szobákban szoktak. Az, hogy mikor kezdett elmaradni a falvédők használata, és mikor kerültek le a falról, változó volt családonként. A '60–70-es években már elkezdtek újabb házakat építeni a faluban, ott sokan nem tették már vissza a falvédőket. Aki továbbra is használta a falvédőt, nem az új lakásban helyezte el azt, hanem a kép kiszorult a lakókonyhaként működő kiskonyha falára. Az új lakás pedig a vendégfogadás színhelye lett. Bárhova is vannak még kitéve a falvédők, eltűntek már mellőlük a dísztányérok, és egyéb hímezett kiegészítőket is csak egy-két helyen lehet látni.

Utaltam rá, hogy az elemzés során szem előtt tartom, hogy mi a már nem használt falvédők sorsa. Nagyon kevés az a család, ahol a fiatalok érdeklődnek ezek iránt, és elkéri szüleitől, nagyszüleitől. Legjellemzőbb az, hogy a falvédők szekrénybe kerülnek a többi hímezett és varrott ruhanemű, terítő, ágynemű közé. Az interjúk során egyértelműen kiderült, hogy a varrott holmik, melyeket már nem is használnak, sokat jelentenek a tulajdonosoknak. Ezeket saját maguk vagy édesanyjuk készítette, és valamilyenkor a mindennapok részét képezték. Egyes esetekben a falvédők bekerülnek ezek közé az emlékek közé a szekrénybe, és ugyanaz a tisztelet övezi őket, mint a többi tárgy, amit a család egy szeretett tagja készített (pl. a mostohatestvér Kiss Lajosnénál, vagy az amerikai rokonok Valkó Andrásnénál). Gyakoribb, hogy eltették a falvédőket, de azok mégsem olyan fontosak, mint a többi varrott holmi. Elteszik ezeket a falvédőket, mert sajnálják kidobni a saját kézimunkát, de könnyebben megválnak tőlük, mint azoktól a ruháktól, terítőktől, melyeket évtizedekig használtak, s melyekkel több munka volt: a bonyolult és precíz kézimunkákat büszkén mutogatták, részletesebben elmesélték, hogy és mennyi ideig készültek. Leginkább érezhető ez a megkülönböztetés azoknál az asszonyoknál, akik a falvédőket már kidobták, s bár a szebben hímezett terítőket sem használják már, azokat sajnálják eltépni rongynak. Érdekes, hogy csak két helyen találtam festett falvédőt. Ennek egyik oka lehet, hogy nem tudta mindenki megvenni. Másrészt, mire a festett falvédők megjelentek, és azokat már többen meg tudták vásárolni, sokan építkeztek, hengerelték a falat, és már a varrottakat is levették. Harmadrészt viszont a kézimunkának sok helyen nagyobb értéke volt, mint a készen vásárolt falvédőnek: több asszony panaszkodott, hogy még ma is szívesen kivarrna néhányat – pedig már meg tudnák venni –, ha jó lenne a szeme, mert szerette ezeket készíteni.

Azt, hogy mitől szép egy falvédő, meghatározta egyrészt az egyéni ízlés szerint a mintája és a színe, másrészt – ami mindenki szemében egyformán számított –, hogy szépen legyen kivarrva. Ugyanúgy működött ez, mint más kézimunkáknál. Ha szépen készítette el valaki a falvédőt, arról ezt tudták, és talán meg is bízták, hogy varrjon ki nekik is egyet-egyet. Megjegyezték viszont azt is – ha nem is mondták a szemébe –, ha egy lány vagy asszony nem tudott szépen varrni, de nem ítélték el emiatt. Valóban, fontos – amit Szemadám György megfogalmazott –, hogy a háziasszony mondanivalója jelenik meg sok falvédőn, s ezért az az ő „birodalmában”, a konyhában van kitéve.¹⁵ De bárki láthatta is a falvédőket a konyhában, s megítélhette, mennyire ügyes a háziasszony (hasonlít ez ahhoz, mikor a kelengyét, melyet egy lány maga készített, egyes helyeken kitétték közszemlére).¹⁶

¹⁵ Szemadám Gy., 1980. 44–46.

¹⁶ Fél E., 1976.

Szemadám György szerint a giccs kétarcú, mert behatol az autonóm művészet területeire, valamint giccsé változtatja az élő népművészet jó részét is.¹⁷ Úgy gondolom, a feliratos falvédők valóban beletartoznak ebbe a kategóriába. Épp ezért érdekes, hogy miközben a varrott képek bizonyos mértékig megváltoztatják a népművészetet, készítők mégis a népművészet hagyományos szempontjai szerint értékelik őket. Ez tükröződik a használat és esztétikai megítélés módjában, melyeket fentebb részleteztem: a falvédők beolvadtak a már régóta használt tárgyak rendszerébe, s esztétikai elbírálásuk ugyanazon szempontok szerint zajlott, mint a többi kézimunka esetében.

Nem egy kulturális elemnél megfigyelhető, hogy a társadalom felsőbb rétegeiből leszivárogyva, az alsóbb osztályok befogadták, s az folklorizálódott, tehát a népművészet része lett. A feliratos falvédőt kezdetben szintén felsőbb társadalmi rétegek igényei hívták életre, majd megjelent a polgári életmódban, s annak nézetrendszerét szállította tovább a szegényebb rétegekhez. Itt azonban nem épült be a népművészetbe, csak kölcsönhatásba lépett vele. Ennek oka talán azokban a társadalmi változásokban rejlik, melyek a 20. század eleji Magyarországot jellemezték: a polgári életmód áhított céllá vált a paraszti családokban, s e célt tükrözték s hozták közelebb a falvédők. Ezért mondanivalójuk már nem alakult át a régi, elavulttá vált paraszti értékrendnek megfelelően. A feliratos falvédők érdekessége és értéke talán épp ebben a tulajdonságukban rejlik. Ahogy a polgári életmód egyre elérhetőbb lett, s kézzelfoghatóan megvalósult, a feliratos falvédők szerepe is megváltozott.

Megfigyeléseim szerint az, hogy maig kint maradtak-e a falvédők, nem a ház típusától függ s nem is a tulajdonos életkorától. Több falvédőt találtam a falon kitéve új típusú házban, kevesebbet régi típusúban, s ezek minden esetben díszként funkcionáltak. A tulajdonosok életkora kb. 60–90 éves korra tehető, de nem határozható meg egyértelműen, hogy csak az idősebbek vagy csak a fiatalabbak használják még a falvédőket. Úgy gondolom tehát, hogy a szempontokat, melyek a képek sorsáról döntenek, az egyéni életutakban és emlékekben kell keresni. Az adatközlők ugyanis másként kötődnek ahhoz az átmeneti korszakhoz, melyre a falvédők emlékeztetnek minket. Egyes otthonokban ezek a képek egyfajta – a paraszti és polgári életvitel közti átmenet időszakát idéző – nosztalgia részévé váltak (valamint személyes emlékekhez kötődnek), s kint maradtak a falon. Másoknál viszont a paraszti sors és a polgári életforma közti rögzös út emlékeztetői a falvédők, ezért már nem jelentek meg az új élettérben.

Ahogy a giccsekre általában jellemző, a feliratos falvédők élete rövid volt (mindössze 60–70 év). Jelentőségük abban áll, hogy emlékeztetnek s megismertetnek minket egy igen intenzív átalakulással, kézzelfogható bizonyítékai egy olyan társadalmi változásnak, melynek nyomán évszázados értékrendszerek és életformák tűntek el, és merőben újjak születtek.

A harsányi falvédők és kiegészítő konyhai textilek adatai, feliratai és mintái

1. Tulajdonos és készítette: Varga Józsefné Lénárt Erzsébet; készítés ideje: 1950-es évek; már nincs használatban (HOM N 2002.5.1). „*Szivemnek lelkemnek az a kívánsága, / Éljek én férjemmel örök boldogságban.*” Középen férfi és nő áll, kétoldalt egy-egy rózsató. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

2. Tulajdonos és készítette: Pók Istvánné Balázs Ilona; készítés idejére nem emlékszik; a kutatásig használatban volt, dísz a nyári konyhában (HOM N 2002.4.1). „*Ne hagyd el azt, ki téged szívből imád!*” Középen férfi és nő mellképe, alattuk és a felső sarkokban virágok. Több színnel varrott. Szegőlék: fehér.

¹⁷ Szemadám Gy., 1980. 44–46.

3. Tulajdonos és készítette: Pók Istvánné Balázs Ilona; készítés ideje: 1930–40-es évek; a kutatásig használatban volt, dísz a nyári konyhában (HOM N 2002.3.1). Felirat nélkül, középen férfi és nő áll, körben rózsafüzér. Több színnel varrott. Szegőlék: fehér.

4. Tulajdonos: Repei Emilné Csizmadia Mária; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1960-as évek; nincs már használatban. „*Isten áldása lebegjen / e ház felett*” Középen két angyal közt egy csokor, szalagos keret, a négy sarkában egy-egy rózsával. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

5. Tulajdonos: Repei Emilné Csizmadia Mária; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1960-as évek; nincs már használatban. „*Szomszéd asszony elmehet itt pletykázni / nem lehet*” Konyhajelenet, középen két asszony seprűvel és libával, virágfüzérés keret. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

6. Tulajdonos: Repei Emilné Csizmadia Mária; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1960-as évek; nincs már használatban. „*Sirassatok engem orgona virágok / csak jönne már / el az / akire én / várok*” Középen padon ülő nő, felette lombkorona, kétoldalt egy-egy virágtő. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

7. Tulajdonos: Repei Emilné Csizmadia Mária; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1960-as évek; nincs már használatban. „*Ne menj el maradj itt, / Majd meglátod jobb lesz itt!*” Ovális keretben fiú és lány ül egy padon. Kékkel varrott. Szegőlék: kék bolti szegő.

8. Tulajdonos és készítette: Tóth Bertalanné Nagy Mária; készítés ideje: 1950-es évek; nincs már használatban. „*Nincs nagyobb földi boldogság Mint szerelemből / kötött házasság*” Szív alakú keretben férfi és nő áll egy korlát előtt, a keret két szélén egy-egy szőlőfürt, levél- és virágmotívumok vannak. Kékkel varrott. Szegőlék: kék virágok.

9. Tulajdonos és készítette: Tóth Bertalanné Nagy Mária; készítés ideje: 1950-es évek; nincs már használatban. „*Jézus / szentséges / szíve / jöjjön el / a te / országod*” Középen két angyal közt Jézus szíve-motívum, virágfüzérés keret. Kékkel varrott. Szegőlék: kék virágok.

10. Tulajdonos: Tóth Bertalanné Nagy Mária; vásárlás ideje és helye: Miskolc, az 1960-as évek vége; nincs már használatban. „*Jézus szíve szeretlek én / Vezess át az élet tengerén*” Középen Jézus szíve-motívum virágokkal, virágfüzérés keret. Több színnel festett. Szegőlékként festett sorminta keretezi a képet.

11. Tulajdonos: Tóth Bertalanné Nagy Mária; vásárlás ideje és helye: Miskolc, az 1960-as évek vége; nincs már használatban. „*Szűz Mária Jézus anyja / könyörögi érettünk*” Középen Szűz Mária és a kis Jézus, a háttérben tájkép, kétoldalt egy-egy rózsatő. Festett.

12. Tulajdonos: Barna Jolán; készítette: a tulajdonos lánya; készítés idejére nem emlékszik; használatban van a konyhában, díszként funkcionál. „*Házi Áldás / Hol Hit, ott Szeretet / Hol szeretet, ott Béke / Hol Béke / ott Áldás / Hol Áldás / ott Isten / Hol Isten, ott szükség nincsen.*” Két angyal tartja szalagokon a felirat első felét, a szalagok alatt virágfüzér van, középen Jézus szíve-motívum. Kékkel varrott. Szegőlék: nincs, a kép széle elvarrott (1. kép).

13. Tulajdonos: Barna Jolán; készítette: a tulajdonos lánya; készítés idejére nem emlékszik; használatban van a kiskonyhában, díszként funkcionál. „*Valaki kell nekem is, / aki csak az enyém. / Aki társ / egy hosszú életen át.*” A középen elhelyezkedő feliratot virágos-írdás, keresztszemes motívum keretezi. Több színnel varrott. Szegőlék: nincs, a kép széle elvarrott (2. kép).

14. Tulajdonos és készítette: özv. Csorba Istvánné Varai Piroska; készítés ideje: 1950.; nincs már használatban. „*Mint a madár az ágon / oly boldog légy a világon!*” Középen két madár ül egy virágos ágon, körben virágfüzér. Kékkel varrott. Szegőlék: kék bolti szegő (3. kép).

15. Tulajdonos és készítette: özv. Csorba Istvánné Varai Piroska; készítés ideje: 1992.; nincs már használatban. „*Házi Áldás / Hol Hit, ott Szeretet / Hol szeretet, ott Béke / Hol Béke / ott Áldás / Hol Áldás / ott Isten / Hol Isten, ott szükség nincsen.*” Két angyal tartja szalagokon a felirat első felét, a szalagok alatt virágfüzér van, középen Jézus szíve-motívum. Lilával varrott. Szegőlék: fehér.

16. Tulajdonos és készítette: özv. Csorba Istvánné Varai Piroska; készítés ideje: 1992.; nincs már használatban. „*Minden / szükségedben bízzál Istenben!*” Két angyal közt nap és virágfüzér. Lilával varrott. Szegőlék: fehér.

17. Tulajdonos és készítette: Cziki Gáborné Papp Mária; készítés ideje: 1958 k.; nincs már használatban (HOM N 2002.1.1). „*Holdfényes májusok, / muskátlis ablakok / Hozzátok / száll /*

minden álom” Középen ház, alatta virágfüzér, felette csillagos ég és madár. Kékkel varrott. Szegőlék: kék bolti szegő.

18. Tulajdonos és készítette: Czikó Gáborné Papp Mária; készítés ideje: 1958 k.; a nyári konyha falát díszíti. „*Csak a szepre emlékezem, / Az elmúlt boldog nyárra ..*” Középen férfi és nő, két oldalt egy-egy rózsátó egy-egy madárral. Kékkel varrott. Szegőlék: kék-fehér varrott (kopott).

19. Tulajdonos és készítette: Czikó Gáborné Papp Mária; készítés ideje: 1958 k.; a nyári konyha falát díszíti. „*Amig lesz egy magyar nóta / amig lesz egy piros rózsza / felejteni parancsszó-ra nem lehet!*” Jobboldalt lány rózsákkal, bal felső sarokban felirat. Pirossal varrott. Szegőlék: piros-fehér (kopott).

20. Tulajdonos és készítette: Dudás Ferencné Arnóczki Emerencia; készítés ideje: 1952–53.; nincs már használatban. „*Isten áldása lebegjen / e ház felett*” Két angyal tart két-két virágot, alattuk indás motívum. Kékkel varrott. Szegőlék: nincs.

21. Tulajdonos és készítette: Dudás Ferencné Arnóczki Emerencia; készítés ideje: 1970-es évek; nincs már használatban (HOM N 2002.6.1). „*Dicsőség Istennek / Békesség / a Földön / A jóakarató embernek*” Középen kerek, virágos keretben a felirat egy része, a keretet két angyal tartja. Pirossal varrott. Szegőlék: nincs.

22. Tulajdonos: Dudás Ferencné Arnóczki Emerencia; vásárlás helye: Miskolc, vásárlás idejére nem emlékszik; nincs már használatban. „*Az én jó Istenemet könyörögve kérem / hogy a kedves családomat / minden rossztól / őrizze meg / nekem*” Tájkép, baloldalt a háttérben hegylánc és templom, jobboldalt az előtérben kereszt előtt térdelő lány. Festett.

23. Tulajdonos és készítette: Dudás Ferencné Arnóczki Emerencia; készítés ideje: 1952–53.; nincs már használatban. „*Isten hozott / Kedves vendég / Van itt enni inni elég*” Két angyal tart szalagos virágfüzért. Kékkel varrott. Szegőlék: nincs.

24. Tulajdonos és készítette: Dudás Ferencné Arnóczki Emerencia; készítés ideje: 1952–53.; nincs már használatban. Felirat nincs. Konyhai jelenet: középen két lány és egy tűzhely, kétoldalt virágok. A kép igen kopott. Pirossal varrott. Szegőlék: piros-fehér bolti szegő.

26. Tulajdonos: Valkó Andrásné Lengyel Piroska; készítette: a tulajdonos egy amerikai rokona; készítés ideje: 1910.; nincs már használatban. „*Messze jártam / másutt is volt jó dolgom! / De a szívem csak / aszt sugja: Jobb / otthon!*” Tájkép, bal oldalt lány batyuval, jobboldalt kisház, madarak, tyúkok. Pirossal varrott. Szegőlék nincs, a kép széle elvarrott. A kép igen kopott.

27. Tulajdonos és készítette: Valkó Andrásné Lengyel Piroska; készítés ideje: 1918–22 k. nincs már használatban. Felirat nincs. Több színnel varrott virágmotívumok, keresztiszemes négyzetekben. Szegőlék: feketével pontozott.

28. Tulajdonos és készítette: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítés ideje: 1980-es évek; használatban van, a szoba falát díszíti. „*Nekem olyan ember kell ki más nő után nem jár el / Jó sok pénzt keressen és csak engem / szeressen.*” Középen egy férfi és egy nő eszik egy asztalnál, kétoldalt egy-egy szőlőfürt van. Kékkel varrott. Szegőlék: fehér.

29. Tulajdonos és készítette: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítés ideje: 1980-es évek; használatban van, a szoba falát díszíti. „*Ugysem hiszek a férfiaknak ...*”. Egy kisfiú és egy kislány ül padon, mellettük kutya van. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel varrott minta.

30. Tulajdonos és készítette: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítés ideje: 1980-es évek; ágy mellé való. Használatban van, a szoba falát díszíti. „*Jó Istenem / felébredtem / Te örködtél / Én felettem / Köszönöm hogy megtartottál / Hogy felettem / virrasztottál / ámen*” Középen a feliratot keretező virágfüzért két angyal tartja, kétoldalt egy-egy ovális alakú virágfüzérben galambok vannak. Több színnel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

31. Tulajdonos és készítette: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítés ideje: 1950-es évek; a konyha falát díszíti. „*Nincsen rózsza / tövis nélkül*” A feliratot rózsafüzér keretezi. Kékkel varrott. Szegőlék: kékkel pontozott.

32. Tulajdonos: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítette: Kis Rebeka; készítés ideje: 1940-es évek; a konyha falát díszíti. „*Kedves vendég nem kínálunk / Végy egyedül itt a tálnk.*” Ábrázolás: terített asztal. Pirossal varrott. Szegőlék: piros-fehér bolti szegő.

33. Tulajdonos: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítette: Kis Rebeka; készítés ideje: 1970-es évek; nincs már használatban. „*Halvány sárga rózsza, ha tudnál beszélni, Elmondanám neked,*

nem érdemes élni.” Középen nő, kétoldalt egy-egy váza rózsákkal. Pirossal varrott. Szegőlék: piros.

34. Tulajdonos: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; készítette: Kis Rebeka; készítés ideje: 1970-es évek; nincs már használatban. „*Mint a madár az ágon / oly boldog légy a világon!*” Középen kerítésen ülő férfi sétabottal, és asztal mellett álló nő virággal. Kétoldalt virágfüzér egy-egy márárral. Kékkel varrott. Szegőlék: tarka rongycsík.

35. Tulajdonos: Kiss Lajosné Dargai Erzsébet; kefék, kékkel varrott virágmotívumokkal. A szoba falát díszíti.

36. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1950–60-as évek; a konyha falát díszíti. „*Szállj te madár vidd a szívemet / Szép szeretőm néked üzenek*” Középen nő mellképe, körülötte madarak és virágok. Több színnel varrott. Szegőlék: nincs (4. kép).

37. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1950–60-as évek; a konyha falát díszíti. „*Ne hagyd el soha azt, ki téged szivből imád, / Lásd be, hogy néked is van számtalan kis hibád.*” Középen férfi és nő, alattuk és mellettük rózsafüzér. Több színnel varrott. Szegőlék: nincs, a kép széle elvarrott (5. kép).

38. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1950–60-as évek; Sikálótartó. A konyha falán a falvédővel együtt beépül a konyhai használati tárgyak rendszerébe. Több színnel varrott virágmotívumok díszítik (5. kép).

39. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; készítette: a tulajdonos lánya; készítés ideje: 1950–60-as évek; a konyha falát díszíti. „*Jancsi és Juliska*”. Baloldalt öregasszony áll a mézeskalács-ház előtt, jobboldalt Jancsi és Juliska, háttérben erdő. Több színnel varrott. Szegőlék: nincs, a kép széle elvarrott (6. kép).

40. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; kiegészítő: ajtó fölé való; a konyha falát díszíti. Ábrázolás: angyalkák és virágfüzerek. Kékkel varrott (7. kép).

41. Tulajdonos: Kalossai Lajosné Baráth Anna; kiegészítők: kefetartó; a konyha falát díszíti. Ábrázolás: feketével varrott virágmotívumok.

42. Tulajdonos: Czikó Gáborné Papp Mária; kiegészítő „ablakcsík”, ablak díszítésére függönyként használt 3 darabos textilgarmitúra, nincs már használatban (HOM N 2002.2.1–3.) Ábrázolás: több színnel, laposöltéssel és láncöltéssel hímzett stilizált rózsák levelekkel, szélén piros szegélydíszítés.

IRODALOM

Bodrogi Tibor

1987 A művészi befogadás határai. *Kovács Ákos* (szerk.): Feliratos falvédők, 9–12. Budapest

Fél Edit

1976 Magyar népi vászonhímzések. Budapest

Hankiss Elemér

1987 A falvédő-kultúra társadalmi funkciójáról. *Kovács Ákos* (szerk.): Feliratos falvédők, 64–71. Budapest

Hofer Tamás és Fél Edit

1975 Magyar népművészet. Budapest

K. Csilléry Klára

1979 Falvédők. *Ortutay Gyula* (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 2. 43–45. Budapest

- 1987 A hímzett konyhai falvédők múltja. *Kovács Ákos* (szerk.): Feliratos falvédők, 12–23. Budapest
- Kriston Vizi József*
1987 Feliratos falvédők Nagyrédéről. *Kovács Ákos* (szerk.): Feliratos falvédők, 58–63. Budapest
- Lehoczky Alfréd*
1997 Bükkalja és Dél-Borsod a honfoglalás idején és a középkorban (Kelet-Bükkalja községei). Miskolc
- Sinkó Katalin*
1987 A falvédők képi világa. *Kovács Ákos* (szerk.): Feliratos falvédők, 24–52. Budapest
- Szemadám György*
1980 A falvédők esztétikájáról. *Kovács Ákos* (szerk.): A magyarországi szöveges falvédők a XIX–XX. században, 44–46. Hatvany Lajos Múzeum füzetek 7. Hatvan
- Takács László–Kovács Zsolt*
1998 Harsány története. Harsány község önkormányzata. Harsány
- Verebélyi Kincső*
1980 Jegyzetek a magyarországi népművészeti kutatásokról. *Kovács Ákos* (szerk.): A magyarországi szöveges falvédők a XIX–XX. században, 57–65. Hatvany Lajos Múzeum füzetek 7. Hatvan